यदुनाथ 'बसन्तपुरे' को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र

सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली

शिक्षण समिति स्नातकोत्तर तह दोस्रो

वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका

लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

माधवप्रसाद सापकोटा

त्रि. वि. दर्ता नं. ४५११२–९४

क्याम्पस रो. नं. ३३/०६४

परीक्षा रो. नं. ४००१७२

२०७०

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष (नेपाली : २०६४ समूह) का विद्यार्थी श्री माधवप्रसाद सापकोटाले साहित्यकार **यदुनाथ 'बसन्तपुरे'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** नामक शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रमका साथ सृजना गरिएको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनको निम्ति रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसको नेपाली शिक्षण विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्न सिफारिस गर्दछु ।

....

भगवान्चन्द्र उपाध्याय

शोध निर्देशक

नेपाली विभाग प्रमुख

मिति २०७०/१२/२८

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

नेपाली शिक्षण विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली शिक्षण विभागको छात्र माधवप्रसाद सापकोटाले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको **यदुनाथ 'बसन्तपुरे'को जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिद्वारा आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	श्री भगवान्चन्द्र उपाध्याय (विभागीय प्रमुख)	. ...
२.	श्री भगवान्चन्द उपाध्याय (शोध निर्देशक)	....
३	उप प्रा. डा. गोविन्दपसाद शर्मा (बाह्य परीक्षक)	....

मिति २०७०/१२/२८

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु विभागीय प्रमुख श्री भगवान्चन्द्र उपाध्यायज्यूको कुशल निर्देशनमा रही तयार पारेको हुँ । रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस स्नातकोत्तर तह नेपाली शिक्षण समितिमा कार्यरत रही आफ्नो अध्ययन अध्यापन तथा नयाँ अनुसन्धानमा रहँदा पनि उहाँले शोधपत्र तयार पारुन्जेलसम्म अमूल्य समय दिइ पुऱ्याउनु भएको सहयोगप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । उहाँको कुशल मार्ग निर्देशन नपाएको भए आज शोधपत्रलाई यसरुपमा उतार्न सम्भव थिएन । निरन्तर हौसला, सुझाव, सल्लाह दिइ समुचित निर्देशन प्रदान गर्नु भएकोमा श्रद्धेय गुरुज्यूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता जाहेर गर्दछु ।

शोधपत्रको तयारी गर्ने सिलसिलमा आवश्यक सामग्री एवं विभिन्न जानकारी दिएर सहयोग पुऱ्याउनु हुने शोधनायक यदुनाथ कोइराला र उहाँको परिवारप्रति हृदयदेखि नै आभार प्रकट गर्दछु । सामग्री सङ्कलनको क्रममा विशेष सहयोग गर्नुहुने सिन्धुपाल्चोक जिल्लाका वरिष्ठ साहित्यकार जगन्नाथ आचार्य, तथा श्री सिपा तीनघरे सं.उ.मा. वि.का शिक्षक विनोद कुमार सिंह, गोपालचन्द्र कट्टेल, राजनारायण मण्डल, गणेश ज्ञवाली, आदि सहकर्मी साथीहरूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । मलाई जन्म दिएर असल अभिभावकको कर्तव्य पूरा गर्दै स्नातकोत्तरसम्मको तहमा पुऱ्याउने मेरा पूज्य बुबा एवं आमा वेदनिधि सापकोटा र टेककुमारी सापकोटाप्रति श्रद्धापूर्वक आभार प्रकट गर्दछु । मेरो अध्ययनप्रति सदा चिन्तित रही शोधकार्यका लागि पर्याप्त समय जुटाई दिने मेरी जीवन सङ्गिनी गीता शर्मा, बहिनी सीता , भाइ टेकेन्द्र, छोरा आशिष, तथा मेरी छोरी आकृति सापकोटाप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । यस शोधलाई छिटोछरितो र शुद्धताका साथ टाइप गरी सहयोग गर्ने बहिनी भागिरथी शाहप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्रको समुचित मुल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस नेपाली शिक्षण समिति समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

माधवप्रसाद सापकोटा

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग,काठमाडौं

शैक्षिक सत्र २०६४/०६६

त्रि. वि. दर्ता नं. ४५११२-९४

मिति २०७०/१२ /२८

विषय सूची

शोध निर्देशकको मन्तव्य क

स्वीकृति पत्र ख

कृतज्ञता ज्ञापन ग-घ

विषय सूची ङ

अध्याय : एक

शोधपत्रको परिचय

१.१. विषय परिचय १

१.२. समस्या कथन १

१.३. शोधपत्रको उद्देश्य २

१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५. शोधकार्यको औचित्य ३

१.६. शोधकार्यको सिमाङ्कन ४

१.७. सामग्री सङ्कलन विधि ४

१.८. शोधपत्रको रूपरेखा ४

अध्याय दुई

यदुनाथ 'बसन्तपुरे'को जीवनीको अध्ययन

२.१. विषय प्रवेश	५
२.१. जन्म र जन्मस्थान	५
२.३ पारिवारिक पृष्टभूमि	५
२.३.१. पिताको आध्यात्म चेतना	५
२.३.२. पितृ परिवार	६
२.४. शिक्षा दीक्षा तथा स्वाध्ययन	६
२.५. ब्रतबन्ध	७
२.६. विवाह तथा पारिवारिक जीवन	७
२.७. आर्थिक अवस्था	८
२.८. बसोबास	८
२.९. सामाजिक अवस्था	८
२.१०.रुचि र स्वभाव	९
२.११. कार्यक्षेत्र तथा आजीविका	९
२.१२. भ्रमण	१०
२.१३.साहित्यिक प्रेरणा र प्रभाव	१०
२.१४. लेखन र प्रकाशन	१०
२.१५. निष्कर्ष	११

अध्याय तिन

यदुनाथ 'बसन्तपुरे'को व्यक्तित्वको अध्ययन

३.१ व्यक्तित्व परिचय	१३
३.२ व्यक्तित्व वर्गीकरण	१३
३.३ निजी व्यक्तित्व	१३
३.४. बाह्य व्यक्तित्व	१४
३.५. आन्तरिक व्यक्तित्व	१४
३.६.सार्वजनिक व्यक्तित्व	१५
३.७.साहित्येतर व्यक्तित्व	१५
३.७.१.समाजसेवी व्यक्तित्व	१५
३.७.२.संस्थागत व्यक्तित्व	१६
३.७.३. शिक्षक व्यक्तित्व	१६
३.७.४. धार्मिक व्यक्तित्व	१६
३.७.५.राजनीतिक व्यक्तित्व	१७
३.८.साहित्यिक व्यक्तित्व	१७
३.८.१. कवि व्यक्तित्व	१७
३.८.२. गीतकार व्यक्तित्व	१८
३.८.३.सम्पादक व्यक्तित्व	१८
३.८.४.'बसन्तपुरे'को रचना धर्मिता	१८

अध्याय चार

यदुनाथ 'बसन्तपुरे'का कविता सङ्ग्रहको अध्ययन

४.१ विषय प्रवेश	२१
४.२ नेपाली कविताको विकास क्रममा यदुनाथ 'बसन्तपुरे'	२१
४.३ यदुनाथ 'बसन्तपुरे'को कविता यात्रा	२२
४.३.१ प्रथम चरण (२०४२ देखि वि.सं. २०६२ सम्म)	२२
४.३.२ कविता यात्राको दोस्रो चरण (२०६३ देखि हालसम्म)	२६
४.३.२.१ झ्याल खाना तथा ओझेल कविता सङ्ग्रह	२६
४.३.३ यदुनाथ 'बसन्तपुरेका' कविताका विषय बस्तु	२८
४.३.३.१ राजनीतिक विषय	२८
४.३.३.२ प्राकृतिक विषय	३१
४.३.३.३ सामाजिक विषय	३३
४.३.४ यदुनाथ 'बसन्तपुरे'का कविताहरूको प्रवृत्ति	३५
४.३.४.१ त्याग र समर्पणको सङ्कल्प	३५
४.३.४.२ वर्गीय असमानता	३६
४.३.४.३ दार्शनिक चेतना	३७
४.३..४.४ सन्त्रास	३८
४.३.४.५ वीरता	३८
४.३.४.६ आतङ्कको विरोध	३९
४.३.४.७ सन्देशमूलक	३९
४.३.४.८ मानवताको खोजी	३९
४.३.४.९ चीत्कार	४०
४.३.४.१० देशप्रेम	४०

४.३.५ रस ४१

४.३.५.१ वीर रस ४१

४.३.५.२ रौद्र रस ४२

४.३.५.३ करुण रस ४३

४.३.५.४ विभत्स रस ४३

४.३.६ अलङ्कार ४३

४.३.६.१ अनुप्रास ४३

४.३.७ छन्द ४४

४.३.७.१ शार्दूल विक्रीडित ४४

४.३.७.२ उपजाति ४४

४.३.७.३ भुजङ्ग प्रभात ४५

४.३.७.४ मन्दा क्रान्ता ४५

४.३.७.५ मालिनी ४५

४.३.८ सामान्य मूल्याङ्कन ४५

४.४ गीतकार यदुनाथ कोइराला ४६

४.४.१ 'मायाको तरेली' र 'निशाना' गीति सङ्ग्रह ४६

४.४.२ विषयवस्तु ४६

४.४.२.१ नारी जागरण ४६

४.४.२.२ देश प्रेम ४७

४.४.२.३ आन्दोलन ४७

४.४.२.४ प्रकृति प्रेम ४८

४.४.३ निष्कर्ष ४८

अध्याय पाँच

कवि 'वसन्तपुरे'को काव्यकृतिको मूल्याङ्कन

५.१. विषय प्रवेश ४९

५.२. ऐतिहासिक क्रान्ति (गीतिकाव्य) को अध्ययन तथा मूल्याङ्कन ४९

५.२.१. प्रथम सर्ग ४९

५.२.२. द्वितीय सर्ग ५३

५.२.३. तृतीय सर्ग ५७

५.२.४. ऐतिहासिक क्रान्ति शीर्षकको सार्थकता ५८

५.२.५. ऐतिहासिक क्रान्तिमा छन्दयोजना ५९

५.२.६. रसका दृष्टिले 'ऐतिहासिक क्रान्ति' ५९

५.२.६.१ वीर रस ५९

५.२.६.२ वीभत्स रस ६०

५.२.७. अलङ्कारका दृष्टिले ऐतिहासिक क्रान्ति' ६०

५.२.७.१. अन्त्यानुप्रास ६०

५.२.८. मूल्याङ्कन ६०

५.३. 'बसन्तपुरे'को 'म किसान बिर्खे' खण्डकाव्य ६१

५.३.१ कथावस्तु ६१

५.३.२. सर्ग एक ६१

५.३.३ सर्ग दुई ६३

५.३.४ सर्ग तीन ६३

५.३.५ सर्ग चार ६४

५.३.६ सर्ग पाँच ६५

५.३.७ सर्ग छ ६५

५.३.८. कृतिमा छन्दयोजना ६५

५.३.८.१ सवाई छन्द ६६

५.३.८.२ असारे झ्याउरे ६६

५.३.९. नामकरण ६६

५.३.१०. मंगलाचरण ६६

५.३.११. सर्गबद्धता ६७

५.३.१२. भाषिक प्रयोग ६७

५.३.१३. 'म किसान बिर्खे' खण्डकाव्यको मूल्याङ्कन

अध्यायः छ

शोध निष्कर्ष ६९-७१

सर्न्दभसामग्री सूची

परिशिष्ट